

SÓTÉR ISTVÁN

HORVÁTH JÁNOS

(1878—1961)

Horváth János életműve egy lehetőség végső határát jelzi: ez a lehetőség részint Toldy Ferencnél, részint Gyulai Pálnál bontakozott ki első ízben. Horváth János volt az egyetlen, aki eljutott annak az útnak végére, melyet amazok kezdtek meg. Beöthy Zsolt és Pintér Jenő irodalomtörténeteit aligha vehetjük komolyan számba, ha a kezdemények és a szintézisek jelentőségét akár Toldy, akár Gyulai, akár Horváth János mértékével mérjük. A polgári korszak irodalomtörténetírásában az övék a legfontosabb szerep — mellettük csak Szerb Antal lép fel a szintézis igényével, de az ő műve inkább a magyar esszé, s csak kevésbé a korábbi történeti rendszerezések hagyományából nő ki. Toldynál és Gyulainál is az irodalomtörténeti munka szorosan a kritikaihoz kapcsolódik. Mindketten egy kortársi irodalmat rendszereznek és értelmeznek, mindketten félig kritikusként tekintenek arra a korszakra, melynek maguk is harcosai, részesei voltak. Toldy, a magyar romantika egyik úttörője, történész-ként tér vissza azokhoz a témákhoz, melyeket korábban kritikusként, esztétaként dolgozott föl. A régi magyar irodalom szorgalmas és odaadó feltárása, mely Toldy Ferenc nevéhez kapcsolódik, s mely a múlt század ötvenes éveiben bontakozott ki: sohasem tudott elég szorosan kapcsolódni magának Toldynak romantika-elméletéhez, s inkább önálló részletet képezett életművében, semmint az egész magyar irodalomról kialakított szemlélet elemét. Gyulai azért fordult a történelmi előzményekhez, hogy a maga korának irodalmát magyarázza meg általuk: az ő történeti képe tehát a felvilágosodás kezdetéig terjed, s elsősorban a lírát öleli föl. Horváth Jánosnál elmélyült és rendszerező irodalomtörténeti fölméréssel találkozunk: a régi irodalom kezdetétől, a múlt század irodalmáig, egyazon elv vonul végig a bemutatott életpályákon és korszakokon. De Horváth János az első irodalomtörténész, akinek rendszeréből kimarad a kortársi irodalom. Az ő vizsgálódásai programszerűen korlátozódnak bizonyos „lezárt” korszakokra — mi több, az elv, mely a régi korszakok kulcsául szolgál, nem segíthet hozzá a jelen megértéséhez. Horváth Jánosnál autonóm, zárt egységgé kerekedik a múlt irodalma, s ez a múltbeli irodalom mintegy hátat fordít a jelen irodalmának. Ezen a körülményen alig változtatnak azok a tanulmányok, melyeket Horváth János néhány kortársi írónak szentelt. Toldy a Vörösmarty-korszakot tekintette tetőpontnak, s a Petőfi—Arany-korszakot hanyatlásnak látta. Horváth a Petőfi—Arany-korszakhoz képest vélte hanyatlásnak,

„eltévelyedésnek” Ady költészetét, s nem vette észre, hogy Adynál új szinten, s másféle módon, épp azok a mozzanatok ismétlődnek meg, melyek miatt ő Petőfit és Aranyt nagyra tartotta.

A magyar irodalom múltjának feltárását, ábrázolását Horváth akkora tudományos és művészi erővel vitte végbe, hogy életműve a magyar kultúra nagy teljesítményei, nagy értékei közt fog fennmaradni. De ez a körülmény nem jelenti azt, hogy módszerét, koncepcióját a jövőben is használhatjuk még. Valójában Horváth módszere még a polgári irodalomtörténetírásen belül is kiegészítésre, korrekcióra szorult volna — a polgári irodalomtörténetírás sem tudta volna Horváth elvei szerint felfogni, megérteni a Nyugat vagy a népi írók mozgalmát. Ha most, Horváth János halála után, a marxista irodalomtörténetírás mégis az őszinte tisztelet és méltatás hangján szól életművéről, annak okát nem a Horváth-féle koncepció érvényességében vagy „használhatóságában” kell keresnünk. Horváth János elsősorban írói, művészi eszközeivel, ábrázoló erejével, s a bemutatott irodalomhoz való bensőséges viszonyával válik az utókor tanítómesterévé. Vagyis mindazzal, ami rendszerétől függetlenül, sőt rendszere ellenére valósult meg műveiben. Gondos, felelős munkával kell szétválasztanunk egymástól Horváth irodalomtörténeti szemléletét, — melyet nem fogadhatunk el —, s alkotói remekléseit, elemző művészetét, földidéző erejét, egyéniségeket és műalkotásokat oly messzemenően megértő ízlését, érzékenységét, melyeket lehetetlen nem csodálnunk.

Horváth visszahúzódása a múlt irodalmába: egyrészt a tudományos megismerés alaposságát, intenzitását növeli —, másrészt azt a mély idegenkedést árulja el, melyet a jelen irodalma iránt érez. Horváth tudósi becsületességét éppen az bizonyítja, hogy ez idegenkedés ellenére sem szegődött a kortársi irodalom elvakult ellenségei közé, hanem inkább hallgatott arról, amit nem tudott eléggé szeretni. Lírai antológiája, mely a múlt elfeledett kincseit hozza felszínre: a jelen lírájából eléggé bizonytalan válogatást nyújt. Horváth János igazi otthona a múlt volt —, de ebben sem szabad feltétlenül konzervativizmust látnunk. Ő, aki oly sokat vett át Gyulai történeti koncepciójából —, Gyulaihoz hasonlóan idegenkedően szemlélte a modernebb jelenségeket. Hisz Gyulai elvei is inkább a szabadságharc körüli korszak, semmint a századvég megértéséhez szolgáltak kulcsul. Igazságtalan lenne szemére vetnünk, hogy nem tudott hidat építeni a múlt és a jelen irodalma közé —, a polgári irodalomtörténetírás módszere és szemléletmódja tette ezt lehetetlenné számára. Horváth itt is bölcsen és megfontoltan tartózkodott mindattól, amit csak spekulatív módon, látszólag tudott volna megoldani.

Életművének alapos mérlegét még el kell készítenünk. Lehetséges, hogy a jövő éppen nem azért fogja őt becsülni, amiért a közelmúlt becsülte. De a nagyságnak is egyik jele épp az, hogy többféle értelme van, s más-más korok is megtalálják benne azt, amire szükségük lehet.